

ENBÂRÎ, Ebû Bekir

(bk. İBNÜ'L-ENBÂRÎ).

ENBÂRÎ, Kemâleddin

(كمال الدين الأنباري)

Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn
Abdurrahmân b. Muhammed
b. Ubeydillâh el-Enbârî
(ö. 577/1181)

Arap dili ve edebiyatı,
fıkıh ve kelâm âlimi.

Rebîülâhîr 513'te (Temmuz 1119) Enbâr'da doğdu. İbnü'l-Enbârî diye anılmaktadır. İlk öğrenimini Enbâr'da Halife b. Maḥfûz b. Ali el-Müeddîb'den gördü. Daha sonra babasından ve dayısı Ebû'l-Feth b. Hatîb el-Enbârî'den ders aldı. Genç yaşta ailesiyle birlikte Bağdat'a giderek buradaki Nizâmiye Medresesi'ne girdi. Ebû Mansûr Saîd b. Rezzâz'dan Şâfiî fıkıhı, İbnü's-Şecerî'den nahiv, Ebû Mansûr el-Cevâlîkî'den lugat ve edebiyat, Sibtu'l-Hayyât diye bilinen Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Mukrî'den Kur'an ilimlerini ve Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ına yazdığı şerhi okudu. Bunlardan başka devrinin ileri gelen âlimlerinden fıkıh ve hadis tahsil etti. Daha sonra Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'ne müderris tayin edildi. Aralarında İbnü'd-Dehhân, Abdülâtîf el-Bağdâdî ve İbnü'd-Dübeysî gibi âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi.

Vefatına kadar Bağdat'tan hiç ayrılmayan Enbârî ömrünün sonlarına doğru evinde inzivaya çekilerek ibadet ve telifle meşgul oldu. Babasından kalan bir evin geliriyle geçinerek halife dahil kimseden ihsan kabul etmedi. Arap dili ve edebiyatı yanında fıkıh, kelâm, hadis, tarih, ilm-i hilâf, dinler tarihi ve mezhepler tarihi gibi ilimleri iyi bilen, sağlam karakteri, zühd ve takvâsiyle de tanınan Enbârî 9 Şâban 577'de (18 Aralık 1181) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. Velûd bir müellif olan Enbârî'nin kaynaklarda doksana yakın eserinden söz edilmekteyse de bunlardan sadece yirmi ikisinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Seyyid Hüseyin Bağcivân, Enbârî'nin *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm*'ının mukaddimesinde eserlerinin listesini vermektedir (s. 57-84). Bunlardan altmışının gramere, dokuzunun lugata, yedisinin edebiyata, beşinin akaid ve kelâma, dördünün tarihe, dördünün de fıkı-

ha dair olduğu anlaşılmaktadır. Enbârî'nin belli başlı eserleri şunlardır: 1. *el-İnşâf* fi mesâ'il-i'l-hilâf*. Basra ve Küfe dilcileri arasında tartışma konusu olan meselelerle ilgili bir eser olup bu hususta yazılan kitapların en tafsilatlı ve en çok ilmî mesele ihtiva edenidir. Bazı şarhiyatçılar tarafından parçalar halinde yayımlanan eserin tamamını W. Weil Almanca notlar ilâvesiyle neşretmiştir (Leiden 1913). Ayrıca Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd'in, iki cilt halinde yayımladığı (Kahire 1364/1945) eser üzerine yazdığı *el-İntişâf mine'l-İnşâf* adlı iki ciltlik şerhi de önemlidir (Kahire 1953). 2. *Nüzhetü'l-elibbâ* fi tabakât-i'l-üdebâ*. Dille ilgili çalışmaların başlangıcından Enbârî'nin dönemine kadar geçen sürede yaşamış olan 180 dil ve edebiyat âliminin biyografisini ihtiva eden eserde, müellifin kendisinin de mensup olduğu Basra okulu âlimlerine daha çok ilgi duyduğu ve bunlar hakkında daha geniş bilgi verdiği dikkati çekmektedir. İlk defa taş baskısı olarak yayımlanan (Kahire 1294/1876) eserin çeşitli baskılarından en iyisi Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim tarafından gerçekleştirilmiş olanıdır (Kahire 1386/1967). 3. *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm fi usûli 'ilmi'l-kelâm*. İslâm'a karşı olan dinleri, mezhepleri ve çeşitli akımları reddetmek maksadıyla yazılmıştır. Hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Bağdat ve çevresinde bulunan çeşitli din, mezhep ve kültürlere mensup insanların İslâm'a muhalif görüşlerini iyi bilen Enbârî *el-Esnâ (el-Esmâ*) fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ, el-İhtîşâr fi'l-kelâm 'alâ elfâz ledûru beyne'n-nüzzâr, et-Tefrîd fi kelime'ti-tevhîd, en-Nûrû'l-lâ'ih fi ükâdi's-selefi's-sâlih ve Usûlü'l-fuşûl fi't-taşavvuf* gibi eserlerini de İslâm'ın doğru anlaşılmasını sağlamak için kaleme almıştır. İslâm dinine karşı olanlara reddiye mahiyetinde yazdığını söylediği *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm* on bölümden meydana gelmektedir. Burada âlemin sonradan yaratıldığını, Allah'ın varlığını inkâr edenlerle Seneviyye (düalizm) mensuplarını, fizik dünyayı belli ilkelerle iza ha çalışanları (tabîyyûn), münecimleri, Mecûsiler'i, nübüvveti inkâr edenleri, yahudileri ve hristiyanları ele almakta, son bölümde Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamaktadır. Müellif, İslâm'a karşı olanların düşüncelerini onların terimlerini kullanarak tarafsız bir şekilde naklettikten sonra yine aynı metotla görüşlerinin tutarsızlığını ortaya koymakta-

dır. Bu arada yahudi ve hristiyanların fikirlerini Tevrat ve İnciller'den nakiller yaparak tenkit etmektedir. *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm* Seyyid Hüseyin Bağcivân tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1409/1988). 4. *Esrârü'l-'Arabiyye*. Gramere dair olan eseri Seybold (Leiden 1886) ve Muhammed Behcet el-Baytâr (Dimaşk 1357/1957) neşretmişlerdir. 5. *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb*. Yine gramere dair olan bu eseri de Saîd el-Efgânî yayımlamıştır (Dimaşk 1957). 6. *el-Bulğa fi'l-farq beyne'l-müzekker ve'l-mü'enneş*. Eser Ramazan Abdüttewâb tarafından neşredilmiştir (Kahire 1970). 7. *el-Beyân fi garîbi i'râbi'l-Kur'an*. İ'râbü'l-Kur'an'a dair önemli eserlerden ve müellifin en son kaleme aldığı kitaplardan biri olup Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1969-1970, 1980). 8. *Hilyetü'l-ukûd fi'l-farq beyne'l-makşûr ve'l-memdûd* (nşr. Atiyye Âmir, Beyrut 1966). 9. *Zinetü'l-fuzalâ* fi'l-farq beyne'd-dâd ve'z-zâ** (nşr. Ramazan Abdüttewâb, Beyrut 1971). 10. *Şerhu Bânet Sü'âd*. Kâ'b b. Zühayr'in Hz. Peygamber'e sunduğu kasidenin şerhi olan eser önce Reşid el-Ubeydî (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XVIII, Bağdad 1974), daha sonra da Mahmûd Hasan Zeynî (Mektebetü Tihâme, Suûdiyye 1400) tarafından neşredilmiştir. 11. *Ferâ'idü'l-fevâ'id*. Münferit gramer konularına dair olan eseri Hâtem Sâlih ed-Dâmin yayımlamıştır (*Mecelletü'l-Belâg*, X, Bağdad 1979). 12. *Lûma'u'l-edille fi usûli'n-naḥv*. Eseri önce *el-İğrâb* ile birlikte Saîd el-Efgânî (Dimaşk 1957), ardından Atiyye Âmir (Beyrut 1963) yayımlamıştır. 13. *el-Lûm'a fi şan'ati's-şî'r* (nşr. Abdülhâdî Hâşim, *MMİAdm.*, XXX, 590-607). 14. *Mensûrû'l-fevâ'id*. Münferid bazı gramer konularına dair olan eseri Hâtem Sâlih ed-Dâmin neşretmiştir (Beyrut 1403/1983). 15. *el-Mûcez fi'l-kavâfi* (nşr. Abdülhâdî Hâşim, *MMİAdm.*, XXXI, 48-58). 16. *Şerhu Makşûreti İbn Düreyd*. Sonu uzun (memdûd) veya kısa (maksûr) elifle yazılıp değişik mânalar ifade eden kelimelerle ilgili olan eser Mahmûd Hasan Zeynî tarafından yayımlanmıştır (*Bühûşü Külliyyeti'l-luğati'l-'Arabiyye*, sy. 2 [Mekke 1404-1405], s. 457-512). 17. *Bidâyetü'l-hidâye*. Fıkha dair olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunmaktadır (Esad Efendi, nr. 551; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 715/1). 18. *'Umdetü'l-üdebâ* fi ma'rifeti mâ yüktebü bi'l-elif ve'l-yâ**. Bazı kelimelerin imlâsına dair olan

bu risâlenin Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2729/8) ve Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 2760/2) kütüphanelerinde birer nüshası vardır. 19. *el-Mürtecel fî şerhi's-Seb'î't-tuvel*. Mu'allaqât şerhi olan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 2815). 20. *el-Kelâm 'alâ 'İşy ve mağ-zûv*. Sarfa dair olup bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'ndedir (nr. 1393/3). 21. *el-Vecîz fî 'ilmi't-taşrîf* (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 2729/1).

Enbârî'nin kaynaklarda zikredilen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Fıkıh. et-Tenkih fî mesâ'ili't-tercih beyne's-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe, el-Lübâbü'l-muhtaşar*. *Lugat. Fe'altü ve ef'altü, Dîvânü'l-luğa, Tefsîru ğaribi'l-Makâmâtü'l-Haririyye, el-Bulğa fî esâlibi'l-luğa, el-Ezdâd, el-Elfâzü'l-câriye 'alâ lisâni'l-câriye, Qabsetü'l-edib fî esmâ'iz-zib, Hidâyetü'z-zâhib fî ma'rifeti'l-mezâhib*. *Tarih. Aḥbârü'n-nühât, Târîhu'l-Enbâr*. *Edebiyat. el-Bulğa fî naḳdi's-şî'r, Şerhu'l-Hamâse, Şerhu devâvini's-şu'arâ, Qabsetü't-tâlib fî şerhi ḥuṭbeti Edebi'l-kâtib, Lübâbü'l-edeb, Meġâni'l-meġânî, Bastü'l-makbûz fî 'ilmi'l-arûz*. *Gramer. İştikâku'l-fî'l mine'l-maşdar, el-Uşûl fî 'ilmi'l-Arabiyye, el-Haḍ 'alâ ta'îlmi'l-Arabiyye, Hilyetü'l-Arabiyye, Havâşî'l-izâh, Uḳûdü'l-i'râb, Hilyetü't-tırâz fî ḥallî'l-elġâz, Mes'eletü duḥûlî's-şarṭ 'ale's-şarṭ, el-Mu'teber fi'l-farḳ beyne'l-vaşf ve'l-ḥaber, Mîzânü'l-Arabiyye*.

Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında (Hamidiye, nr. 981) Enbârî'ye nisbet edilen *el-Cevhere fî nesebi'n-nebi ve aşḥâbi'l-aşere* adlı eserin Endülüslü Muhammed b. Ebû Bekir el-Ensârî el-Kureşî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Nu'mân el-Âlûsî'nin Enbârî'ye nisbet ederek *Kitâbü Elfâzi'l-eşbâh ve'n-nezâ'ir* adıyla yayımladığı eser de Abdurrahman el-Hemedânî'ye ait *el-Elfâzü'l-kitâbiyye*'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Enbârî, *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-ḥilâf* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1380/1961; a.mlf., *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâtü'l-üdebâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, nâşirin mukaddimesi, s. 3-12; a.mlf., *el-Bulğa fi'l-farḳ beyne'l-müzekker ve'l-mü'enneş* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1970, nâşirin mukaddimesi, s. 7-36; a.mlf., *el-Beyân fî ğaribi i'râbi'l-Kur'ân* (nşr. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ — Mustafa es-Sekâ), Kahire 1400/1980, nâşirlerin mukaddimesi, I, 5-28; a.mlf., *Menşûrû'l-fevâ'id* (nşr. Hâ-

tem Sâlih ed-Dâmin), Beyrut 1403/1983, nâşirin mukaddimesi, s. 3-22; a.mlf., *ed-Dâ'î ile'l-İslâm* (nşr. Seyyid Hüseyin Bağcivân), Beyrut 1409/1988, nâşirin mukaddimesi, s. 5-114; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 139-140; İbnü'l-Kiftî, *İnbâḥü'r-ruvât*, II, 169-171; Zehebî, *A'âmü'n-nübela'*, XXI, 113-115; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 247-250; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 292-295; Sübkî, *Tabakât*, VII, 155-156; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 10-11; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*, II, 86-88; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 258; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, V, 30-32; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 519-520; Serkis, *Mu'cem*, I, 479-480; Brockelmann, *GAL*, I, 334; *Suppl.*, I, 494-495; a.mlf., "Enbârî", *İA*, IV, 265-266; a.mlf., "al-Anbârî", *El²* (Fr.), I, 500; Sadeddin Saçı, *İbn al-Anbârî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İstanbul Kütüphanelerindeki Mevcut Yazma Eserlerinin Tausifi* (mezuniyet tezi, 1973), İÜ Ed.Fak.; Cemil Allûş, *İbnü'l-Enbârî ve cühûdüh fi'n-naḥv*, Tunus 1981; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 371-374; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 43-44; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, V, 183; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), III, 327; Azertâş Azernûş, "İbn-i Enbârî", *DMBİ*, II, 44-46.

HULÛSİ KILIÇ

Akaide Dair Görüşleri. Kemâleddin el-Enbârî, Arap dili ve edebiyatı yanında İslâm akaidine dair eserler de yazarak materyalist görüşler ve Seneviyye, Mecûsîlik, Brahmanizm, Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinler karşısında İslâm inanç esaslarını savunmaya çalışmıştır. *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm fî uşûli 'ilmi'l-keâm, en-Nürü'l-lâ'ih fî tiḳâdi's-Selefi's-sâlih ve el-Esnâ fî şerhi esmâ'il-lâhi'l-ḥüsnâ* bu alanda kaleme aldığı başlıca eserlerdir. Kelâm ilmini Nizâmî'ye Medresesi'nde Es'ariyye kaynaklarından öğrenen Enbârî'nin, günümüze ulaştığı bilinen *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm* adlı eserini kelâm metoduna göre yazmasına rağmen bu eserin sonuç kısmında benimsenmesi gereken en doğru inancın Selef akidesi olduğunu ve bu akideyi *en-Nürü'l-lâ'ih* adlı kitabında açıkladığını bildirmesi (*ed-Dâ'î ile'l-İslâm*, s. 466-467) onun Selefiyye'ye meylettığının bir delili sayılabilir. Ancak *en-Nürü'l-lâ'ih* zamanımıza intikal etmediğinden Enbârî'nin itikadî mezhebi konusunda kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Zira "Selef akidesi" tabiriyle Ehl-i sünnet mezhebinin de kastetmiş olabilir. Onun itikadî görüşleri, diğer din ve felsefeler karşısında İslâmiyet'i müdafaa için yazdığı *Kitâbü'd-Dâ'î ile'l-İslâm* adlı eserinden tesbit edilebilmektedir. Kelâm konularının yeterince işlendiği müteahhir dönem âlimlerinden olan Enbârî'nin itikada dair görüşleri Ehl-i sünnet'in

genel telakkileriyle paralel bir görünüm arzeder.

Enbârî'ye göre akliselim sahibi olan her insan fitrî bir zaruretle Allah'ın varlığına inanmak durumundadır. Nitekim dehrîler hariç hemen hemen bütün düşünürler kâinatın yüce bir yaratıcısı bulunduğunu hususunda ittifak etmişlerdir. Peygamberlerin insanları Allah'ın varlığından ziyade birliğine iman etmeye çağırmaları da her insanın Allah'ın varlığını zaruri olarak kavrayabileceğinin bir delilidir. Bununla birlikte düşünürler kâinatın hâdis oluşundan hareketle çeşitli ispat delilleri geliştirmişlerdir. Enbârî, bu tür delillerin isbât-ı vâcib literatüründe yer alanlarından bazılarını kaydettikten sonra karşı fikirlerin eleştirisine yer verir. Dehrîlerin, bir şeyin var olmasını duyu organlarıyla algılanması şartına bağlamaları ve bunun bir sonucu olarak Allah'ın varlığını inkâr etmeleri mâkul değildir. Zira insanın böyle bir hükme varabilmesi için evrenin tamamını müşahade etmesi gerekir, bu ise imkânsızdır. Şu halde bir şeyin varlığı hakkındaki bilgiye duyulardan başka akıl yoluyla da ulaşmak mümkündür (*ed-Dâ'î ile'l-İslâm*, s. 150-154, 200-213). Mecûsîler'in kâinatın iki ilâhı olduğuna, hristiyanların ise ilâhın üç unsurdan oluştuğuna inanmalarının akli bir temeli yoktur. Çünkü "temânü" delili Allah'ın birliğini kesin olarak kanıtlamaktadır. Enbârî'ye göre ulûhiyyetle ilgili bazı nasların te'vil edilmesi gerekir. "Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir" (el-Hadîd 57/4) âyetinde olduğu gibi, Allah'ın insanlarla beraber olması onları görmesi ve yaptıklarından haberdar olması anlamındadır (*el-Beyân fî ğaribi i'râbi'l-Kur'ân*, II, 420).

Enbârî nübüvveti, sosyal hayatın düzenini sağlayacak objektif, âdil ve kabul edilebilir ilkelerin ancak Allah tarafından konulabileceği, bundan da sadece peygamber vasıtasıyla haberdar olunabileceği tezinden hareketle ispat etmeye çalışmıştır. Ayrıca ahlâkî erdemlerin oluşması, ruhî yücelişin gerçekleşmesi ve ebedî mutluluğa ulaşılabilmesinde de nübüvetin vazgeçilmez bir rol oynadığına dikkat çekmiştir. Ona göre nübüvetin doğruluğu mucize ile sabit olur. Enbârî Hz. Peygamber'in mucizelerini aklî, ahlâkî ve hissî olmak üzere üçe ayırır. Aklî mucizeyi oluşturan Kur'ân-ı Kerîm, erişilmez nazım güzelliği ve belâgat üstünlüğü yanında geçmişe ve geleceğe dair gaybî haberler içermekte ve bu iki açı-